

В. М. ДУБЕЙКА

НА БЕРАЗЕ
Мышанкі

МІНСК
ВЫДАВЕЦТВА «ЧАТЫРЫ ЧВЭРЦІ»
2018

УДК 94(476.7-22Мыш)

ББК 63.3(4Беи)

Д79

Дубейка, В. М.

Д79 На беразе Мышанкі / В. М. Дубейка. — Мінск : Чатыры чвэрці, 2018. — 288 с. : іл.

ISBN 978-985-581-231-0.

У кнізе распавядаецца пра гісторыю вёсак Старая Мыш і Новая Мыш. Мястэчка Мыш, а пасля Новая Мыш, амаль да канца XIX ст. з’яўлялася буйнейшым паселішчам сучаснага Баранавіцкага раёна, значным сацыяльна-эканамічным і культурным цэнтрам вялікай, са статусам графства, воласці Мыш, якая ахоплівала значную тэрыторыю Баранавіччыны. Чытач даведаецца пра жыццё ўладальнікаў мышскіх зямель, прадстаўнікоў самых вядомых родаў Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, становішча мясцовага люду на розных гістарычных этапах да 1921 г. уключна.

Выданне разлічана на краязнаўцаў і ўсіх, хто цікавіцца гісторыяй сваёй малой радзімы.

УДК 94(476.7-22Мыш)

ББК 63.3(4Беи)

ISBN 978-985-581-231-0

© Дубейка В. М., 2018

© Афармленне. ТДА «Выдавецтва
“Чатыры чвэрці”», 2018

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	6
Глава I. УЛАСНІКІ	9
1.1. Да праблемы першага ўпамінання Мышы і яе тагачасных уласнікаў	9
1.2. Хадкевічы	15
1.3. Пасля Хадкевічаў	27
Глава II. МЕСТА МЫШСКАЕ	34
2.1. На беразе Мышанкі	34
2.2. Да праблемы вызначэння часу ўзнікнення мястэчка	39
2.3. Замак	42
2.4. Новая Мыш у XVII–XVIII стст.	47
2.4.1. Перанос мястэчка	47
2.4.2. Забудова паселішча	49
2.4.3. Заняткі жыхароў	54
2.4.4. Этнічныя меншасці	56
Глава III. ГРАФСТВА: НАСЕЛЬНІЦТВА І ЯГО ГАСПАДАРКА	59
3.1. Нараджэнне графства	59
3.2. Дэмаграфічнае становішча	61
3.3. Фальваркі і вёскі	66
3.4. Катэгорыі сялян і іх павіннасці	68
3.5. Застаўнікі	75
3.6. Зямяне	79
3.7. Шкляная мануфактура	87

Глава IV. ЛЁС ГРАФСТВА	90
4.1. Маёнтак Новая Мыш (Скуплін)	90
4.2. Асада Тартак	101
4.3. Маёнтак Старая Мыш	104
4.4. Ад Градкова да Скобелеўскага лагера	115
4.5. Маёнтак Баранавічы	122
4.6. Маёнтак Лебяжаны	127
4.7. Маёнтак Цешаўля	131
Глава V. НОВАЯ МЫШ У ХІХ — ПАЧАТКУ ХХ ст.	136
5.1. Мясцэчка ў стагтыстычным вымярэнні	136
5.2. Гаспадарчы ўклад	144
5.3. Сельская гаспадарка	155
5.4. Навамышская воласць	163
5.5. Сацыяльная інфраструктура	169
5.6. Пажары і войны	174
5.7. Навамышскі іменаслоў	181
5.8. Праз вякі ў змаганні	185
Глава VI. НАВАМЫШСКІЯ СВЯТЫНІ	192
6.1. Царква Ператварэння Богага (Святога Спаса)	192
6.2. Дзейнасць Апякунскага савета (17.08.1914–28.07.1915)	201
6.3. Навамышскі касцёл Перамянення Пана	207
Глава VII. ЯН З МЫШЫ	221
7.1. Радавяд Чачотаў	221
7.2. Літаратурная творчасць	225
7.3. Фальклорна-этнаграфічная дзейнасць	233
7.4. Літаратурныя мясціны Яна Чачота ў Баранавіцкім раёне	236
7.5. Значэнне творчасці Яна Чачота	238
ДАДАТКІ	240
1. Этнічная прыналежнасць жыхароў Новай Мышы ў першай палове ХІХ ст.	240
2. Уласнікі пляцаў	240
1. Уласнікі аселых пляцаў мястэчка <i>Новая Мыш</i> у 1692 г.	240
2. Уласнікі двароў мястэчка <i>Новая Мыш</i> у 1730 г.	244

3. Уласнікі двароў і пустых пляцаў мястэчка Новая Мыш у 1803 г.	246
4. Поўны спіс гаспадарак маёнтка Новая Мыш за 1835 г.	251
5. Спіс гаспадарак маёнтка Лебяжаны ў 1844 г.	256
6. Спіс гаспадарак маёнтка Старая Мыш у 1844 г.	256
7. Спіс гаспадарак маёнтка Баранавічы ў 1846 г.	258
8. Спіс часоваабавязаных гаспадарак маёнтка Цешаўля за 1862 г.	259
3. Інструкцыя на збор мыта з мяшчан Новай Мышы	260
4. Разлік павіннасцей па маёнтку Старая Мыш, які дзейнічаў у сярэдзіне XIX ст.	262
5. Склад зямельных уладанняў у 1817–1914 гг. пасля ліквідацыі графства Мыш	263
6. Склад фальваркаў Мышкага графства ў 1777, 1790, 1799 гг.	268
7. Структура насельніцтва маёнтка Скуплін (Новая Мыш) у 1854 г.	270
8. Катэгорыі двароў казённага маёнтка Скуплін па стане на 1854 г.	270
9. Маёмасць і павіннасці жыхароў Новай Мышы згодна інвентара 1835 г.	271
10. План забудовы мястэчка Новая Мыш 1857 г.	274
11. План маёнтка Новая Мыш альбо Скуплін	276
12. Радавод Хадкевічаў	278
ЛІТАРАТУРА	279

ПРАДМОВА

Выдатны беларускі гісторык Мікола Улашчык у прадмове да сваёй кнігі «Была такая вёска» напісаў, што *«аб'ектам даследавання мае права быць кожны населены пункт, і вельмі шкада, што гісторыі вёсак і невялікіх паселішчаў наогул у нас няма»*. Яшчэ ў большай ступені гэта справядліва ў адносінах да паселішчаў Беларусі, якія да пачатку ХХ ст. мелі статус мястэчак. Спалучэнне сельскагаспадарчага занятку жыхароў з гандлёва-рамеснай функцыяй — асноўнае іх адрозненне ад вёсак і гарадоў. Такого тыпу паселішчаў на сучасным этапе беларускай гісторыі няма, чым і выкліканы наш інтарэс да мінуўшчыны Новай Мышы — найбольшага з мястэчак на тэрыторыі сучаснага Баранавіцкага раёна да канца ХІХ ст.

З гісторыяй мястэчка звязаны лёсы прадстаўнікоў найбольш знакамітых магнацкіх родаў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай: Хадкевічаў, Сяняўскіх, Вішнявецкіх, Чартарыйскіх, Масальскіх, Несялоўскіх і Сапегаў, якія займалі найвышэйшыя пасады ў органах цэнтральнага і мясцовага дзяржаўнага апарата кіравання. Апавядаючы пра Новую Мыш, мы мімаволі ахопліваем шырокі абшар, бо двор у Мышы ў ХVІ — першай трэці ХІХ ст. быў цэнтрам вялікай, са статусам графства, воласці Навагрудскага павета, таму ў кнізе гаворыцца не толькі пра гісторыю Новай Мышы, але і падаецца шмат разнастайнай інфармацыі аб мінулым навакольных вёсак.

Кароткае апісанне некалі існаваўшага ў Мышы абарончага замка выканаў беларускі гісторык М. Ткачоў. Стан сельскай гаспа-

даркі ў графстве Мыш закраналі ў сваіх працах Ю. Бараноўскі, Г. Лаўмянскі і Д. Л. Пахілевіч. Так, Ю. Бараноўскі адзначаў гаротны стан сельскагаспадарчай часткі насельніцтва сялібы XVII — пачатку XVIII ст., бо магнаты насамрэч *«тут не гаспадарылі, а па-сапраўднаму панавалі»*. Да вывучэння мясцовых асяродкаў хрысціянскага культу звярталіся А. Ярашавіч, В. Ляўковіч, А. М. Кулагін, А. К. Лявонава.

Гэта даследаванне ўзнікла на падставе зробленага і апублікаванага ў мясцовым друку летам 1989 г. артыкула «Новая Мыш. Сацыяльна-гістарычны нарыс». За пройдзены час сітуацыя з асвятленнем гісторыі мястэчка і графства істотна не змянілася. Даследаваць гісторыю Новай Мышы, асабліва да пачатку XIX ст., даволі складана з-за некалькіх прычын. Па-першае, найбольш каштоўныя крыніцы (інвентары маёнтка) захоўваюцца па-за межамі Беларусі, пераважна ў гістарычных архівах і бібліятэках Літвы і Польшчы, таму іх матэрыялы для нас недаступныя. Па-другое, архівы быхаўска-мышскай галіны роду Хадкевічаў, а таксама роду Несялоўскіх не захаваліся ў поўным аб’ёме, апошні згарэў у 1944 г. у Варшаве. Па-трэцяе, археалагічных раскопак замка ў Мышы (Старой Мышы) і селішча даўнейшага мястэчка Мыш не праводзілі. Навукоўцы толькі зрабілі іх візуальны агляд, а селішча Старой Мышы, дзе аўтар адкрыў мясціны з больш чым двухметровым культурным слоём, знішчана ў 90-я гады мінулага стагоддзя, калі тут дзейнічаў кар’ер саўгаса-камбіната «Мір». Па-чацвёртае, селішча Навамышскага двара паноў Хадкевічаў і Сяняўскіх, што знаходзіцца ва ўрочышчы Белая Горка (раней урочышча Замчышча), моцна пашкоджана пры планіроўцы тэрыторыі пад будоўлю свінафермы. Селішча ж Навамышскага палацавага комплексу шчыльна забудавана, а часткова знішчана дзеяннем кар’ера. Названыя прычыны не дазваляюць нам належным чынам даследаваць матэрыяльную культуру, штодзённае жыццё мышан у XV–XVIII стст..

У кнізе падрабязна асвятляецца гісторыя мястэчка ў XIX — пачатку XX ст., бо ў беларускіх архівах захоўваюцца ў дастатковай колькасці матэрыялы пра гэты час. Гісторыя паселішча даведзена

да 1921 г., калі, згодна з Рыжскай дамовай паміж Савецкай Расіяй і Польшчай, Заходняя Беларусь апынулася ў складзе Польшчы. У цэлым жа лёс Новай Мышы склаўся незаўздросна: адкрыццё станцыі Баранавічы ў XIX ст. справакавала стыхійны рост вакол яе буйнога паселішча, куды паступова пераносіцца з Новай Мышы цэнтр гандлёва-эканамічнай дзейнасці ў нашым краі. А будаўніцтва ў апошняй чвэрці XX ст. пасёлкаў Жамчужны і Мір прадвызначыла паступовы заняпад вёскі, адбываецца паступовае яе пераўтварэнне ў звычайнае вясковае паселішча, пазбаўленае неабходнай прамысловай і сацыяльнай інфраструктуры.

Лагічнай часткай нашага даследавання з'яўляецца дадатак са змешчанымі ў ім спісамі жыхароў Новай Мышы і навакольных вёсак, што натуральна, бо гісторыя — гэта не безасабовая з'ява, а ў першую чаргу дзейнасць людзей, якія жывуць у канкрэтную эпоху. Пералік прозвішчаў жыхароў графства Мыш за XVII–XIX стст. дазваляе зрабіць выснову: сучасныя жыхары Новай Мышы і навакольных сяліб ёсць іх прамыя нашчадкі, таму дадатак будзе карысны ўсім тым, хто цікавіцца гісторыяй свайго роду, ён стане карысным матэрыялам для ўласных даследаванняў.

Аўтар выказвае шчырую падзяку Канстанціну Антонавічу Акалатовічу з Варшавы, Міхаілу Васільевічу Трафімуку з Новай Мышы за прадастаўлення з уласных архіваў копіі інвентароў графства Мыш і маёнтка Новая Мыш, якія сталі неацэннай дапамогай пры напісанні кнігі, а таксама Уладзіміру Маруціку, Вользе Уладзіміраўне Захаравай — за слухныя парады і дапамогу ў рэдагаванні тэкстаў, Руслану Рэвяка — за фотаматэрыялы.

Глава I. УЛАСНІКІ

1.1. Да праблемы першага ўпамінання Мышы і яе тагачасных уласнікаў

Раней намі былі знойдзены звесткі аб тым, што двор Мыш упершыню згадваецца ў пацвярджэнні вялікага князя Вітаўта (1392–1430) на права валодання дзедзічнымі і пажалаванымі маёнткамі Мыш, Чарлёна, Вішнева на возеры Спягла, Чучалічы на возеры Нарач, Паставы з вялікім абшарам да ракі Дзясны і мяжы Полацкага павета і Глыбокае, дадзенага ў 1414 г. сыну літоўскага пана Братошы Зенаву ці Зяновію. Гэта меркаванне было выкладзена ў артыкуле «Нашы вёскі ў XV–XVI стст.», падрыхтаванага ў сярэдзіне 90-х гадоў мінулага стагоддзя для выдання хроніка-дакументальнай кнігі «Памяць» г. Баранавічы і Баранавіцкага раёна. Баярын Братша атрымаў Мыш па прывілеі Ягайлы, які займаў вялікакняжацкі пасад у 1377–1392 гг., і пазначаны як яе ўласнік «*Bratusch von der Mies*» у заключаным з крыжакамі на востраве Салін на рацэ Нёман у 1398 г. пагадненні. Такім чынам, Мыш у апошняй чвэрці XIV ст., калі следаваць прадстаўленым фактам, — гэта не толькі аграрнае паселішча, але і рэзідэнцыя баярына Братошы ці Братшы.

У гэтай сувязі біяграфія Братошы выклікае ў нас асаблівую цікавасць. Да сённяшняга дня ў гістарычнай навуцы няма адзінага погляду на яго этнічнае паходжанне. Так, гісторык XVII ст. В. В. Каяловіч следам за М. Стрыйкоўскім і Б. Папроцкім выводзіў

паходжанне роду ад нейкага Братосюша, князя («дэспата») сербскага і баснійскага, заснавальніка ў Босніі горада Браця. Яго сын Зяно Братошын каля 1380 г. пераехаў у ВКЛ і паступіў на службу да вялікага князя Вітаўта. Р. Пятраўскас дапускае меркаванне аб магчымым нелітоўскім паходжанні Братошы, на карысць чаго сведчыць ужыванне яго нашчадкамі герба, які не належыць да польскай геральдычнай традыцыі, а таксама чужое літоўскай сістэме асабовае імя, дарэчы, уласцівае сербскай імянной сістэме. Супраць гіпотэзы аб сербскім паходжанні Братошы выказўся беларускі гісторык А. Ліцкевіч. Даследчык робіць выснову, што ўся сюжэтная лінія, звязаная з паходжаннем Братошы з Малдавіі, куды быццам бы збег нашчадак сербскага дэспата пасля турэцкіх заваёў, з’яўляецца позняй і непераканаўчай. *«Альбо гэта поўная выдумка ад пачатку да канца, альбо Братоша служыў калісьці ў надольскіх князёў Карыятавічаў і, магчыма, у легендзе адбіўся гэты факт»*, — заключае ён. Адначасова А. Ліцкевіч дапускае літоўскае паходжанне бацькі Братошы, які насіў ўласнае імя Койлут, якое, напрыклад, можа ўтрымліваць у сваёй аснове літоўскае слова *kailis* — «шкура, мех».

В. Насевіч выказваецца за магчымае мясцовае і праваслаўнае паходжанне роду, бо баярын Братоша (Братша) не прымаў удзел у Гарадзельскай уніі 1413 г., дзе ліцвінскае баярства атрымала гербы польскай шляхты. Ён спачатку служыў у радзе полацкага князя Андрэя Полацкага (да 1387 г.), і толькі пасля — вялікіх князёў Ягайлы і Вітаўта. Баярын Братоша — пастаянны ўдзельнік рады Вітаўта 1398–1404 гг., разам з ім у 1401 г. згадваецца сын Зяновій, ад імя якога і ўтварылася родавае прозвішча. Зяновій падчас Мельнскай дамовы з палякамі ў 1422 г. згадваецца на пасадзе намесніка ў Коўне (*capitaneus Cownensis Wiowe Bratoschec*), што стала яго найвышэйшым кар’ерным дасягненнем. Апошняя згадка пра яго адносіцца да 1432 г., калі ён бярэ ўдзел у Гарадзельскай дамове.

А. Шаланда падае інфармацыю аб тым, што Зяновій Братошыч карыстаўся ў 1422 г. напячаткавым знакам у выглядзе дугі канцамі ўніз з простым крыжам наверху. У яго сына Івашкі

Літаратура

1. Акты, издаваемые комиссиею, высочайше учрежденною для разбора древних актов в Вильне (далее АВК). — Т. XI. — Акты Главного литовского трибунала (1398–1749). — Вильно, 1880. — 41, 545, 69 с.
2. АВК. — Т. XV. — Декреты Главного литовского трибунала (1637–1686). — Вильно, 1888. — 43, 552 с.
3. АВК. — Т. XXII. — Акты Слонимского земского суда (1555–1570). — Вильно, 1895. — 41, 418 с.
4. Алфавитный список населенных мест Минской губернии / Сост. В. С. Ярмолевич. — Минск, Мин. губ. стат. ком., 1909. — 232 с.
5. Антановіч, З. В. Асабовы склад і парафіяльнае духавенства Мінскай дзяццэзіі (паводле фармулярных спісаў рымска-каталіцкага святарства ў 1867 г.) / З. В. Антановіч // *Архіварыус : зб. навук. паведамл. і арт.*; Вып. 12 / рэд. : Ю. М. Бохан [і інш.]. — Мінск : НГАБ, 2014. — С. 226–242.
6. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа (далее АСД СЗР). — Т. 3. — Вильно, 1867. — 18, 365 с.
7. АСД СЗР. — Т. 13. — Вильно, 1902. — 36, 235 с.
8. *Архітэктура Беларусі : Энцыкл. давед.* — Мн., 1993. — 620 с.
9. *Архіў Навамышскай Спаса-Праабражэнскай царквы, 1867–1915 гг.*
10. Бардах, Ю. Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага / Ю. Бардах. — Мінск, 2002. — 459 с.
11. *Белоруссия в печати XVIII столетия : Библиогр. указ. на иностр. яз.* — Мн., 1985. — 288 с.
12. *Белоруссия в эпоху капитализма.* — Т. 2. — Мн., 1990.
13. Бершадский, С. А. Руско-Еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России / С. А. Бершадский. — Т. 1. — Спб., 1882. — 376 с.
14. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. — Мінск : Навука і тэхніка, 1969. — 507 с.
15. Блинова, Т. Б. Иезуиты в Белоруссии / Т. Б. Блинова. — Мн. : Беларусь, 1990. — 110 с.
16. Блинова, Т. Б. Иезуиты в Беларуси. Роль иезуитов в организации образования и просвещения / Т. Б. Блинова. — Гродно : Гр. ГУ, 2002. — 427 с.
17. Брэгер, Г. *Архіў маёнтка Глыбокае Зяновічаў і Радзівілаў у галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве* / Г. Брэгер // *Архіварыус : зб. навук. паведам. і арт.* — Вып. 4. — Мн., 2006. — С. 3–14.
18. *Волости и важнейшие селения Европейской России, губернии Литовской и Белорусской области.* — Петербург, 1886.
19. *Восстание и война 1794 г. в литовской провинции (по документам архивов Москвы и Минска).* — Мн. : МНО, 2001. — 210 с.
20. *Галенчанка, Г. Я. Невядомы і малавядомыя помнікі духоўнай спадчыны і культурных сувязей Беларусі XV — сярэдзіны XVII ст.* / Г. Я. Галенчанка. — Мінск : Беларус. навука, 2008. — 458 с.
21. *Гарбінскі, Ю. Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя* / Ю. Гарбінскі. — Мн. : Беларускі кнігазбор, 1999. — 752 с.

22. Горбачева, О. В. Ссылные 1863–1864 гг. / О. В. Горбачева // *Архиварыус* : зб. навук. паведам. і арт. — Вып. 5. — Мн., 2007. — С. 85–114.
23. Грицкевич, А. П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI–XVIII вв. / А. П. Грицкевич. — Мн., 1975. — С. 248.
24. Грыцкевіч, А. Вытокі / А. Грыцкевіч // *Памяць. Гіст.-дакум. хроніка Ляхавіц. р-на.* — Мн. : БелСЭ. — С. 42–47.
25. Грыгор’ева, В. В. Духавенства і паўстанне 1863 г. / В. В. Грыгор’ева // *Канфесіі на Беларусі (к. XVIII — XX ст.)*. — Мн., 1998. — С. 58–70.
26. Доўнар, А. Б. Сяляне-слугі Беларусі другой паловы XVI — сярэдзіны XVIII ст. / А. Б. Доўнар. — Мінск, 2007. — 193 с.
27. Дубейка, В. М. Новая Мыш: палітычна-сацыяльны нарыс / В. М. Дубейка // *Знамя коммунизма.* — № 120–130. — 1989.
28. Дубейка, В. М. Юзаф Несялоўскі — апошні ваявода наваградскі / В. М. Дубейка // *Наваградскія чытанні : Матэрыялы навуковай канферэнцыі да 950-годдзя г. Навагрудка і 400-годдзя герба горада.* — Вып. 4. — Мн., 1996. — С. 43–50.
29. Дубейка, В. М. З Баранавіцкім краем лёсам знітаваныя: Хадкевічы / В. М. Дубейка // *Памяць. Гіст.-дакум. хроніка г. Баранавічы і Баранавіцкага р-на.* — Мн. : БЕЛТА, 2000. — С. 71–44.
30. Дубейка, В. М. Як нашы продкі адукаванымі людзьмі станавіліся / В. М. Дубейка // *Памяць. Гіст.-дакум. хроніка г. Баранавічы і Баранавіцкага р-на.* — Мн. : БЕЛТА, 2000. — С. 128–134.
31. Емялянчык, У. Паланез для касінераў. З падзей паўстання 1794 г. пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі на Беларусі / У. Емельянчык. — Мн. : Беларусь, 1994. — 160 с.
32. Еўлашоўскі, Ф. Успаміны / Ф. Еўлашоўскі // *Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі.* — Мн., 1983. — С. 232–261.
33. Жучкевич, В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. А. Жучкевич. — Мінск, 1974. — 448 с.
34. З данясення начальніка Мінскага губернскага жандармскага ўпраўлення ў дэпартамент паліцыі аб забастовачным руху сялян Навагрудскага павета // *Памяць. Гіст.-дакум. хроніка г. Баранавічы і Баранавіцкага р-на.* — Мн., 2000. — С. 125–126.
35. З данясення Мінскага губернатара міністру ўнутраных спраў аб рэвалюцыйным руху ў Мінскай губерніі з 1 па 18 снежня 1905 г. // *Памяць. Гіст.-дакум. хроніка г. Баранавічы і Баранавіцкага р-на.* — Мн., 2000. — С. 125.
36. З прывілея Жыгімонта Аўгуста Я. Е. Хадкевічу пра абмен маёнтка Ляхавічы на маёнтак Свіслач // *Памяць. Гіст.-дакум. хроніка Ляхавіц. р-на.* — Мн. : БелСЭ. — С. 65–68.
37. Зеленский, И. Материалы для географии и статистики России. Минская губерния / И. Зеленский. — Ч. 2. — Спб., 1862. — С. 665–666.
38. Иофе, Э. Яўрэй Беларусі ў другой палове XIX стагоддзя / Э. Иофе // *Białoruskie Zeszyty Historyczne.* — Białystok, 2005. — № 23. — S. 137–147.
39. Ісаенка, У. Ф. Гідронімы, запазычаныя славянамі ў сваіх папярэднікаў / У. Ф. Ісаенка // *Вялікі гістарычны атлас Беларусі* — Мінск : Белкартаграфія. — Т. 1. — С. 32–33.
40. Камунтавічэне, В. Каталіцкія парафіі слонімскага дэканата віленскага біскупства ў XVII ст. / В. Камунтавічэне // *Беларускі Гістарычны Агляд.* — Т. 11, Сшытак 1–2. — Менск, 2004. — С. 137–156.

41. Карский, Е. Ф. Беларусь: 3 т. Т. 1 / Е. Ф. Карский / Уступны артыкул М. Г. Булахава, прадмова да першага тома і каментарыі В. М. Курцовай, А. У. Унучка, І. У. Чаквіна. — Мн. : БелЭн, 2006. — 656 с.
42. Котельников, А., иерей. Вклады в Лавришевский монастырь от основания (ок. 1250 г.) до принятия унии в 1596 г. <http://www.bogoslov.ru/text/2973415.html>. 01.10.2013.
43. Кулагін, А. М. Архітэктурная спадчына / А. М. Кулагін // Памяць. Гіст.-дакум. хроніка г. Баранавічы і Баранавіцкага раёна. — Мн., 2000. — С. 633–655.
44. Кулагін, А. М. Каталіцкія храмы на Беларусі / А. М. Кулагін. — Мінск : Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. — 488 с.
45. Кулагін, А. М. Праваслаўныя храмы на Беларусі : Энцыкл. давед. — Мн. : БелЭн, 2001. — 328 с.
46. Лісейчыкаў, Д. Горад Мыш // Intex-press. — 1999. — № 27–29.
47. Любавский, М. К. Литовско-Русский сейм / М. К. Любавский. — Москва, 1900. — 850 с.
48. Лявонова, А. К. Скульптура, разьба, лепка / А. К. Лявонова // Памяць. Гіст.-дакум. хроніка г. Баранавічы і Баранавіцкага раёна. — Мн., 2000. — С. 655–658.
49. Ляўковіч, В. Гісторыя парафіі пад тытулам Перамянення Пана ў Новай Мышы ў 1568–2007 гадах / В. Ляўковіч. — Люблін, 2010. — 122 с.
50. Малаш, Л. А. Ян Чачот / Л. А. Малаш // Беларуская фалькларыстыка: Эпоха феадалізму / Г. А. Кахановіч, Л. А. Малаш, К. А. Цвірка. — Мн. : Навука і тэхніка, 1989. — С. 108–125.
51. Малиновский, И. А. Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского / И. А. Малиновский. — Томск, 1901. — 160 с.
52. Малиноўскі, М. М. Дзе нарадзілася «кветка папараці»? Краязнаўчая мазаіка Баранавіччыны / М. М. Малиноўскі, М. В. Падгайскі. — Мінск, 2007. — 104 с.
53. Малы гербоўнік Наваградскай шляхты. — Мінск : БелНДДАС, 1997. — 161 с.
54. Матэрыялы да гісторыі мануфактуры Беларусі ў часы распаду феадалізму. — Мн., 1934. — № 1. — С. 72–73.
55. Материалы, относящиеся до нового обследования и устройства в городах империи (городское управление 16.06.1870). — Т. V. — Спб., 1879. — С. 82–102.
56. Міцкевіч, А. Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве: Шляхец. гісторыя 1811–1812 гг. у 12-ці кн., вершам / А. Міцкевіч. — Мн. : Маст. літ., 1985. — 399 с.
57. Насевіч, В. Зяновічы / В. Насевіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. — Т. 3. — Мн. : БелЭн. — С. 461–462.
58. Насевіч, В. Вялікае Княства Літоўскае / В. Насевіч // Вялікі гістарычны атлас Беларусі. — Мінск : Белкартаграфія. — Т. 1. — С. 58–59.
59. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 27. — Воп. 5. — Спр. 269. — Грамадскі прыгавор сялян з казённага маёнтка Новая Мыш аб чарговым перадызеле зямель, 21.10.1847 г.
60. НГАБ. — Ф. 27. — Воп. 5. — Спр. 270. — Інвентар казённага маёнтка Новая Мыш Мінскай губерні Навагрудскага ўезда, 1854 г.
61. НГАБ. — Ф. 27. — Воп. 6. — Спр. 70. — Інвентарнае апісанне маёнтка Новая Мыш за 1835 г.
62. НГАБ. — Ф. 27. — Воп. 6. — Спр. 71. — Інвентар медзеплавільнага і лесапільнага заводаў у асадзе Тартак з канфіскаванага маёнтка Новая Мыш, складзены 25.07.1835 г.

63. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 33332. — Справа аб удакладненні веравызнання сялян Новай Мышы В. Сянкевіча і І. Жукоўскага.
64. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 34105. — Справа аб высвятленні веравызнання сялян Новай Мышы Навагрудскага павета, 1872 г.
65. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 42042. — Генеральныя візіты цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў 1680–1682 гг. Царква места Мышскага.
66. НГАБ. — Ф. 142. — Воп. 1. — Спр. 982. — Абавязковы інвентар маёнтка Баранавічы, 1845–1846 гг.
67. НГАБ. — Ф. 142. — Воп. 1. Спр. 1100. — Абавязковы інвентар маёнтка Лебязаны, 1844–1845 гг.
68. НГАБ. — Ф. 142. — Воп. 1. Спр. 1190. — Абавязковы інвентар маёнтка Старая Мыш, 1844–1845 гг.
69. НГАБ. — Ф. 142. — Воп. 1. Спр. 1191. — Абавязковы інвентар маёнтка Старая Мыш, 1844–1845 гг.
70. НГАБ. — Ф. 183. — Воп. 2. — Спр. 6436. — Справа аб іску Франца Ігнатавіча Легуна да брата Фелікса на суму 2 025 руб. аб знішчэнні купчай.
71. НГАБ. — Ф. 183. — Воп. 3. — Спр. 85. — Справа па іску мешчаніна Новай Мышы І. Кабіцкага да сялян Новай Мышы аб захопе зямлі.
72. НГАБ. — Ф. 183. — Воп. 3. — Спр. 3919. — Справа па іску сялянкі Уршулі Міхайлаўны Легун да селяніна В. М. Церашынскага аб захопе зямлі.
73. НГАБ. — Ф. 183. — Воп. 3. — Спр. 4171. — Справа па іску купцоў мястэчка Баранавічы М. Авербуха і З. Мінца да Штаба Віленскай ваеннай акругі аб прызнанні абавязковым для адказчыкаў лесарубчага кантракту на права рубкі ісцамі лесу ў маёнтку Старая Мыш Навагрудскага павета, які перайшоў ва ўласнасць ваеннага ведамства.
74. НГАБ. — Ф. 183. — Воп. 3. — Спр. 7039. — Справа па іску селяніна в. Падстарыне Стваловіцкай воласці Ф. І. Шчарбацэвіча да памешчыцы маёнтка Старая Мыш графіні Е. Мусін-Пушкінай аб выплаце ўзнагароды за калецтва. 1909–1913.
75. НГАБ. — Ф. 183. — Воп. 3. — Спр. 7261. — Справа аб іску мешчаніна Новай Мышы Шаі Мінковіча да іншага мешчаніна С. А. Мярлінскага аб адмове даць купчую.
76. НГАБ. — Ф. 183. — Воп. 3. — Спр. 7364. — Справа па іску селяніна в. Белалессе К. Беляка да памешчыцы маёнтка Старая Мыш графіні Е. Мусін-Пушкінай і ўпраўляючага Л. Бусела аб выплаце ўзнагароды за калецтва, 1910 г.
77. НГАБ. — Ф. 242. — Воп. 1. — Спр. 2002. — Справа аб пажары ў мястэчку Новая Мыш Навагрудскага павета Мінскай губерніі, 1879 г.
78. НГАБ. — Ф. 242. — Воп. 1. — Спр. 2366. — Справа аб пажары ў мястэчку Новая Мыш Навагрудскага павета Мінскай губерніі, 1887–1888 гг.
79. НГАБ. — Ф. 242. — Воп. 1. — Спр. 2368. — Справа аб данясенні навагрудскага спраўніка аб злоўжываннях страхавых агентаў пры страхаванні жылля яўрэяў у мястэчку Новая Мыш Навагрудскага павета Мінскай губерніі.
80. НГАБ. — Ф. 242. — Воп. 2. — Спр. 664. — Справа аб выкупе зямлі сялянамі з маёнтка Цешаўля памешчыка Кабылінскага, 1866–1897 гг.
81. НГАБ. — Ф. 242. — Воп. 3. — Спр. 1157. — Справа аб высвятленні веравызнання дваранкі А. К. Сухарэўскай, уласніцы маёнтка Новая Мыш ці Марыянаўка.
82. НГАБ. — Ф. 333. — Воп. 9 — Спр. 307. — Дадатковыя рэвізія сказкі.
83. НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 4. — Спр. 1306. — Судовая справа паміж ястрамбельскай шляхтай і панамі Сяняўскімі аб узаемных наездах.

84. НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 4. — Спр. 1432. — Лист застаўны князей Вішнявецкіх на графства Мыш, дадзены панам Дамаслаўскім і Звяргоўскім.
85. НГАБ. — Ф. 1592. — Воп. 1. — Спр. 1052. — Справа аб вызначэнні Навагрудскага ўезднага з'езду абавязковым памеру ўтрымання адказных асобаў Навамышскай воласці.
86. НГАБ. — Ф. 1595. — Воп. 2. — Спр. 2088. — Справа аб выкупе зямлі сялянамі з маёнтка Старая Мыш памешчыка Дамброўскага, 1865–1914.
87. НГАБ. — Ф. 1774. — Воп. 1. — Спр. 139. — Рэестры падымнага тарыфу па Навагрудскаму ваяводству за 1670–1690 гг.
88. НГАБ. — Ф. 1774. — Воп. 1. — Спр. 141. — Тарыф чопавага падатку па Навагрудскаму ваяводству за 1775 г.
89. НГАБ. — Ф. 1774. — Воп. 1. — Спр. 142. — Падымны тарыф па Навагрудскаму ваяводству за 1777 г.
90. НГАБ. — Ф. 1774. — Воп. 1. — Спр. 143. — Прадуктовы тарыф па Навагрудскаму ваяводству за 1790 г.
91. НГАБ. — Ф. 1774. — Воп. 1. — Спр. 147. — Падымны перапіс паселішчаў Навагрудскага павета за 1799 г.
92. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 27. — Спр. 469. — Інвентар касцёлаў Стваловіцкага дэканата, 1856 г.
93. НГАБ. — Ф. 1785. — Воп. 1. — Спр. 1. — Матэрыялы Слонімскага земскага суда за 1565–1566 гг.
94. НГАБ. — Ф. 1785. — Воп. 1. — Спр. 10. — Матэрыялы Слонімскага земскага суда за 1588 г.
95. Несцярчук, Л. М. Замкі, палацы, паркі Берасцейшчыны X–XX стагоддзяў (гісторыя, стан, перспектывы) / Л. М. Несцярчук. — Мн. : БЕЛТА, 2002. — 336 с.
96. Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. — Кн. 21. П. Книги литовской метрики. — Москва, 1915. — 592 с.
97. Описание Архива западнорусских митрополитов. — Т. 2. (1701–1839). — СПб., 1907. — 1631 с.
98. Описание церквей и приходов Минской епархии, составленное по затребованным от причтов сведениям. — Вып. 9-й. Новогрудский уезд. — Минск, 1879. — 192 с.
99. Откупщиков, Ю. В. Балтийские гидронимы Мордовии / Ю. В. Откупщиков // Всесоюзная научно-практическая конференция «Исторические названия — памятники культуры» 17–20 апреля 1989 г. — М., 1989. — С. 67–68.
100. Паведамленне пра бясчынствы і рабаванні германскіх захопнікаў у мястэчку Новая Мыш Навагрудскага павета // Памяць. Гіст.-дакум. хроніка г. Баранавічы і Баранавіцкага р-на. — Мн., 2000. — С. 164.
101. Памятная книжка Виленского учебного округа на 1878–1879 учебный год. — Вильно, 1879.
102. Памятная книжка Виленского учебного округа на 1886–1887 учебный год. — Вильно, 1887.
103. Памятная книжка Виленского учебного округа на 1900–1901 учебный год. — Вильно, 1901.
104. Памятная книжка Минской дирекции народных училищ за 1891/92 учеб. год. — Минск, Мин. губ. стат. ком. 1891. — 408 с.
105. Памятная книжка Минской дирекции народных училищ за 1892/93 учеб. год. — Минск, Мин. губ. стат. ком. 1892. — 222, 40 с.

106. Памятная книжка Минской дирекции народных училищ за 1894/95 учеб. год. — Минск, Мин. губ. стат. ком. 1894. — 398 с.
107. Памятная книжка Минской губернии на 1873 год. — Ч. II. — Минск, Мин. губ. стат. ком. 1873. — 186 с.
108. Памятная книжка Минской губернии на 1878 год. — Ч. II. — Минск, Мин. губ. стат. ком. 1878. — 122, 114 с.
109. Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн. 523. Кн. Публічных спраў 1 / Падрыхт. А. І. Груша, М. Ф. Спірыдонаў, М. А. Вайтовіч; НАН Беларусі, Ін-т гісторыі. — Мн. : Бел. навука, 2003. — 444 с.
110. Поболь, Л. Д. Археологические памятники Белоруссии: Железный век / Л. Д. Поболь. — Мн., 1983. — 456 с.
111. Похилевич, Д. Л. Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII в. / Д. Л. Похилевич. — Вильнюс, 1966. — 216 с.
112. Прамысловыя прадпрыемствы дарэвалюцыйнай Беларусі / Аўт.-скл. М. Ф. Болбас. — Мн., БелСЭ, 1988. — 324 с.
113. Патоцкі, Л. Успаміны пра Тышкевічаву Свіслач, Дзярэчын і Ружану / Л. Патоцкі. — Мн., 1997. — 270 с.
114. Россия. Полное географическое описание нашего отечества, настольная и дорожная книга. — Т. 9. — Спб., 1905. — 620 с.
115. Рукапісны адзел Бібліятэкі АН Літвы (далей РА БАН). — Ф. 1. — Спр. 19. — Пацвярджэнне вялікім князем Казімірам Ягайлавічам фундушу вялікага князя Вітаўта на забеспячэнне дзейнасці ім заснаванага парафіяльнага касцёла ў Навагрудку, 1449 г.
116. РА БАН. — Ф. 1. — Спр. 144. — Пацвярджэнне вялікім князем Жыгімонтам Аўгустам фундушу вялікага князя Вітаўта на забеспячэнне дзейнасці ім заснаванага парафіяльнага касцёла ў Навагрудку, 1547 г.
117. РА БАН. — Ф. 17. — Спр. 174. — Сеймавы дэкрэт па справе паміж панам Сяняўскім, львоўскім старостай, і езуітамі мышскай рэзідэнцыі, 01.02.1690 г.
118. РА БАН. — Ф. 264. — Спр. 188. — Ліст вызнаўчы пана Я. Хадкевіча аб куплі ў паню Андрушэвічаў маёнтку Быцень Слонімскага павета, 1570 г.
119. РА БАН. — Ф. 264. — Спр. 336. — Ліст застаўны пана Гераніма Хадкевіча, віленскага кашталіяна і старосты Жмужскай зямлі, пану Габрыэлю Тарло, радамскаму кашталю, на маёнтак Мыш, 1559 г.
120. РА БАН. — Ф. 273. — Спр. 1672. — Ліст вяноўны Ваўкавыскага судовага старосты Казіміра Масальскага жонцы Крысціне з Сапегаў, забяспечаны на графстве Мыш, 1745 г.
121. Рукапісны адзел Бібліятэкі Вільнюскага дзярж. у-та (далей РА БВУ). — Ф. 4. — Спр. 249. — Судовы дэкрэт па справе паміж панамі Сяняўскімі і езуітамі мышскай рэзідэнцыі.
122. РА БВУ. — Ф. 4. — Спр. 1960. — Інвентар мястэчка Новая Мыш, 1803 г.
123. РА БВУ. — Ф. 4. — Спр. 1963. — Інвентар мястэчка Новая Мыш, 1815 г.
124. РА БВУ. — Ф. 4. — Спр. 1965. — Інвентар мястэчка Новая Мыш, 1828 г.
125. РА БВУ. — Ф. 4. — Спр. 36107. — Хроніка Навамышскага парафіяльнага касцёла Віленскай дыяцэзіі, 1949 г.
126. Русская историческая библиотека. — Т. 27. — Спб., 1910. — 1074 с.

127. Литовская метрика. Отдел первый. Часть третья: Книга публичных дел. Том первый. Переписи войска литовского // Русская историческая библиотека. — Т. 33. — Петроград, 1915. — 1378 стб.
128. Римша, В. П. Некоторые белорусские антропонимы балтийского происхождения / В. П. Римша // Балто-славянские исследования. — М., 1980.
129. Сагановіч, Г. Невядомая вайна: 1654–1667 / Г. Сагановіч. — Мн., 1995. — 144 с.
130. Сагановіч, Г. М. Войска Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVII стст. / Г. М. Сагановіч. — Мн. : Навука і тэхніка. — 79 с.
131. Семянчук, А. Лаўрышаўскае Евангелле / А. Семянчук // *Silva rerum nova*: штудыі ў гонар 70-годдзя Г. Я. Галенчанкі. — Вільня–Мінск, 2009. — С. 237–246.
132. Слоўнік асабовых уласных імён / уклад. М. Р. Суднік; навук. рэд. А. А. Лукашанец. — 2-е выд., выпр. і дапрац. — Мн. : Бел. навука, 2005. — 176 с.
133. Смелянчук, А. Ф. Радавод Хадкевічаў / А. Ф. Смелянчук // Наш радавод: Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі «Царква і культура народаў Вялікага Княства Літоўскага і Беларусі XIII — пач. XX стст.» (Гродна, 28 верасня — 1 кастрычніка 1993 г.). — Кн. 5, Ч. I. — Гродна, 1993. — С. 5–40.
134. Соловьев, М. История России с древнейших времен / М. Соловьев. — Кн. VI. — Т. 11–12. — М., 1991.
135. Спірыдонаў, М. Беларусь на карце Вялікага Княства Літоўскага 1613 г. / М. Спірыдонаў // 3 глыбі вякоў. Наш край: Гіст.-культуралаг. зб. — Вып. 2. — Мн. : Беларуская навука, 1997. — С. 133–195.
136. Спірыдонаў, М. Паны і прыгонныя / М. Спірыдонаў // Памяць. Гіст.-дакум. хроніка Навагруд. р-на. — Мн. : Беларусь, 1996. — С. 93–128.
137. Спірыдонаў, М. Вытокі / М. Спірыдонаў // Памяць. Гіст.-дакум. хроніка Ляхавіц. р-на. — Мн. : БелСЭ. — С. 71–76.
138. Список землевладельцев Минской губернии на 1876 г. — Минск, изд. Мин. губ. стат. ком., 1877. — 185 с.
139. Список землевладельцев Минской губернии за 1888 г. — Минск, изд. Мин. губ. стат. ком., 1889. — 419 с.
140. Список волостей, обществ и селений Минской губернии на 1-ое января 1870. — Без. тит. л. и обл. — 128 с.
141. Список лиц, владеющих в Минской губернии имуществом и имеющих право участия в земском избирательном собрании по Новогрудскому уезду. — Минск, 1912.
142. Список лиц, владеющих в Минской губернии имуществом и имеющих право участия в земском избирательном собрании по Новогрудскому уезду. — Минск, 1914.
143. Спрогис, И. Я. Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия, составленный по 40 актовым книгам Россиенского земского суда / И. Я. Спрогис. — Вильно, 1888.
144. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) і і нш. — Мн. : БелСЭ, 1989. — 573 с.
145. Товаров, А. В. Историко-статистическая справочная книжка Минской епархии. Историко-стат. обзор городов, церквей и приходов Минской епархии / А. В. Товаров. — Минск, тип. С. А. Некрасова, 1903. — 202 с.
146. Ткачоў, М. А. Замкі і людзі / М. А. Ткачоў. — Мн., 1991. — 184 с.

147. Труды Минского губернского статистического комитета. — Вып. 1. Историко-статистическое описание девяти уездов Минской губернии. — Минск, тип. Губ. Правл., 1870. — 4, 436 с.
148. Туронак, Ю. Фармаванне сеткі рыма-каталіцкіх парафій у Беларусі (1387–1781) / Ю. Туронак // Беларускі Гістарычны Агляд. — 1995. — Сшытак 2. — С. 173–194.
149. Федорук, А. Т. Садово-парковое искусство Белоруссии / А. Т. Федорук. — Минск, 1989. — 247 с.
150. Федорук, А. Т. Старинные усадьбы Берестейщины / А. Т. Федорук. — Минск : БелЭн, 2006. — 576 с.
151. Філатава, А. М. Паўстанцкі рух у Баранавіцкім краі / А. М. Філатава // Памяць. Гіст.-дакум. хроніка г. Баранавічы і Баранавіцкага р-на. — Мн. : БЕЛТА, 200. — С. 105–107.
152. Чарняўскі, М. Правадыр крылатых вершнікаў / М. Чарняўскі. — Мн., 1998. — 152 с.
153. Чачот, Я. Наваградскі замак : Творы / Я. Чачот. — Мінск, 1989. — 327 с.
154. Чачот, Я. Выбраныя творы / уклад., пер. з польскага, прад. і камент. К. Цвіркі. — Мн. : Беларускі кнігазбор, 1996. — 374 с.
155. Ширяев, Е. Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах / Е. Е. Ширяев. — Мн. : Навука і тэхніка, 1991. — 119 с.
156. Шчарбакоў, С. А. Чыгунка мяняе лёс краю / С. А. Шчарбакоў // Памяць. Гіст.-дакум. хроніка г. Баранавічы і Баранавіцкага р-на. Мн., 2000. — С. 115–118.
157. Якімовіч, Ю. А. Навамышскі палац / Ю. А. Якімовіч // Энциклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. — Т. 3. — Мн. : БелСЭ, 1986. — С. 731.
158. Ярашэвіч, А. Сапегаў Дар. Да 400-годдзя святыні ў Новай Мышы / А. Ярашэвіч // Дыялог. — 2000. — № 3–4.
159. Aftanazy, R. Materiały do dziejów rezydencji. — Т. II А. — Warszawa, 1986.
160. Alexandrowicz, St. Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII wieku / St. Alexandrowicz // Acta Baltico-Slavica. — Białystok, 1970. — Т. VII. — S. 47–108.
161. Baranowski, J. Wies i folwark. — Warszawa, 1914.
162. Biblioteka Czartoryjskich w Krakowie. — Rkp. 4515. — К. 1–66.
163. Biblioteka Czartoryjskich w Krakowie. — Rkp. 4519. — К. 1–140.
164. Boniecki, A. Poczet rodow w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku / A. Boniecki. — Warszawa, 1887.
165. Codex diplomaticus Ecclesiae Catxedralis necnon Dioeceseos Vlnnenses. — Vol. 1. (1387–1502). — Kraków, 1948.
166. «Chrzescijański kalendarz» — przewodnik Baranowicki na r. 1937. — Baranowicze. 1937.
167. Dmitruk, Stefan. Geneza rodu Chodkiewiczów / S. Dmitryk // Białoruskie Zeszyte Historyczne. — № 21. — Białystok, 2004. — S. 27–46.
168. Dumin, S. Herbarz rodzin tatarskich Wielkiego Księstwa Litewskiego / S. Dumin. — Gdańsk, 1999. — 140 s.
169. Dziadulewicz, S. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce / S. Dziadulewicz. — Wilno : Skład główny w Polskim antykwariacie naukowym H. Wildera w Warszawie, 1929. — 498 s.
170. Elenchus Ecclesiarum et cleri dioecesis Pinscensis pro anno domini 1928. — Pinski : Tupis tipographiae dioecessanae, 1928. — 128 s.
171. Kirkiene, Genute. Korzenie rodu Chodkiewiczów / G. Kirkiene // Białoruskie Zeszyte Historyczne. — № 17. — Białystok, 2002. — S. 34–56.

172. Kołbuk, Witold. Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Stryktury administracyjnie / Witold Kołbuk. — Lublin, 1998.
173. Kojalowicz, W. W. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli o klejnotach albo herbasz, ktorzych familie stanu rycerskiego w prowincjach xięstwa Litewskiego zażywaja / W. W. Kojalowicz. — Kraków, 1897.
174. Lietuwos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). — Wilnius, 1998.
175. Lietuwos Metrika. Knyga Nr. 229 (1540–1541). — Wilnius, 2003.
176. Leśniewski, Sławomir. Poczet hetmanów polskich i litewskich // Sławomir Leśniewski. — Bydgoszcz, 1992. — 349 s.
177. Łowmiański H. Rys historyczny województwa Nowogródzkiego w jego dzisiejszych granicach (do r. 1795). — Wilno, 1935.
178. Metryka Litewska. Księga wpisów Nr. 131/ oprac. Andrzej Rachuba. — Warszawa : «DiG»: Instytut Historii PAN, 2001. — 532 s.
179. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie 1690 r. — Warszawa, 2002. — 290 s.
180. Mirowicz, A. Nieznana wersja wypisu z ksiąg ziemskich grodzienskich dóbr rodowych po śmierci Aleksandra Chodkiewicza / A. Mirowicz // Białoruskie Zeszyty Historyczne,— № 25. — Białystok, 2006. — S. 202–209.
181. Morzy, J. Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w połowie XVII w. Uniw. Im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Wydział Filozoficzno-Historyczny. Seria Historia. — Poznań, 1965. — № 21. — 405 s.
182. Ochmański, I. Vitoldiana Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis lithuanie 1386–1430. — Warszawa-Poznań, 1986.
183. Pamiętniki Marcina Matusziewicza, kasztelana brzeskiego-litewskiego 1714–1765. — T. 3. — Warszawa, 1876.
184. Polski słownik biograficzny. T. III/1. — Warszawa etc., 1937.
185. Ibid. T. XX/1. — Wrocław etc., 1975.
186. Ibid. T. XXIII/1. — Wrocław etc., 1978.
187. Ibid. XXXVII/1. — Warszawa-Kraków, 1996.
188. Radwan, Mariam. Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim 1796–1839 / Mariam Radwan. — Lublin, 2004. — 504 s.
189. Volumina Legum. — F. 6. — Peterburg, 1860. — 208 s.
190. Sapiehowe: Materiały historyczno-genealogicznie i majątkowe. — T. 3. — Petersburg, 1894.
191. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — T.11. — Warszawa, 1890.
192. Topolska, M. Dobra Szklowskie na Białorusi wschodniej w 17–18 w. Studia i materiały z historii i kultury materialnej. — T. 38. — Warszawa, 1969.
193. Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. — Kórnik, 1994. — 256 s.